

Экономикалық контрабанданы саралаудың теориялық және тәжірибелік мәселелері

Аңдатпа. Мақалада экономикалық контрабанданың саралану мәселелері қарастырылады. Қылмыстың тұжырымдамалық аппаратындағы теориялық және тәжірибелік олқылықтары талданады. Зерттеуші тауарларды және өзге де заттарды кедендік шекара арқылы заңсыз өткізуді құқықтық регламенттеу саласына да зерттеу жүргізді.

Мақалада ҚР ҚК 234-бабында көзделген қылмысты саралаудың теориялық және тәжірибелік мәселелерінің негізгі ерекшеліктері ашылған.

Сонымен қатар, экономикалық контрабанданы саралау теориясы мен тәжірибесінің мәселелерін зерттей отырып, оның дұрыс саралануын қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданумен ғана емес, сонымен бірге қылмыстық іс жүргізу заңын қатаң сақтаумен де қамтамасыз етілетінін қозғайтын боламыз.

Мақалада экономикалық контрабанда құрамының белгілерін айқындау ерекшеліктерін және заңнаманың ережелерін, сондай-ақ қалыптасқан сараптамалық, тергеу және сот тәжірибесін назарға ала отырып, осы көзқарасқа қатысты кейбір сын-ескертпелер көрсетіледі.

Мақаланы қорытындылай келе, автор зерттелген мәселелердің шешу жолдарын ұсынды.

Түйін сөздер: қылмысты саралау, экономикалық контрабанда, қылмыстық топ, қылмыс, қылмыс құрамы, кеден, сот тәжірибесі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-138-1-133-142>

Кіріспе

Қылмыстық құқық саласында саралау дегеніміз - бұл істі қарастыратын құқықтық норманы таңдау, әйтпесе бұл істі белгілі бір жалпы ережеге келтіру. «Қылмысты саралау, - деп А. А. Герцензон, - бұл нақты әрекеттің қылмыстық заңда қарастырылған қылмыс құрамының белгілеріне сәйкестігін анықтаудан тұратынын айтады» [1].

Қылмыстарды саралау ұғымы теорияда және тәжірибеде екі мағынада қолданылады: а) Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің нормасында көрсетілген қылмыс құрамының

белгілеріне нақты әлеуметтік қауіпті әрекеттің (жағдайдың) сәйкестігін (ұқсастығын) анықтау жөніндегі алдын ала тергеу, прокуратура және сот органдарының қызметі ретінде белгілі бір логикалық үрдіс ретінде саралау; б) осы қызметтің нәтижесі ретінде - ресми танылған және қылмыстық іс жүргізу нысанына айналған, қоғамдық қауіпті іс-әрекетті белгілі бір құқықтық бағалау.

Қылмысты саралаудың осы екі мәні де бір-бірімен тығыз байланысты В.Н. Кудрявцев атап өткендей, «осы аспектілердің байланысы мен бірлігін атап өту олардың айырмашылығын ескеруден гөрі маңызды болуы

мүмкін. ... Осыған сүйене отырып, қылмыстың саралануы деп түсіну керек ... жасалған іс-әрекет белгілері мен қылмыстық-құқықтық нормада көзделген қылмыс құрамының белгілері арасындағы дәл сәйкестікті белгілеу және заңдық бекіту» [2].

Сот төрелігін жүзеге асыру үшін бұл қылмыстың қылмыстық-құқықтық норманың нақты мағынасына және оны жасаудың нақты жағдайларына сәйкес дұрыс саралануы маңызды. Бұл тұрғыда дұрыс саралау заңға сәйкес контрабанда туралы қылмыстық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асырудың кепілдіктерінің бірі болып табылады. Іс-әрекет дұрыс сараланған жағдайда ғана контрабанда туралы қылмыстық іс бойынша сот шығарған үкім мемлекет атынан жасалған қылмысқа және сотталған адамның жеке басына баға беріліп заңды болуы мүмкін.

Экономикалық контрабанданың саралау теориясы мен тәжірибесінің мәселелерін зерттей отырып, біз оның дұрыс саралау қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданумен ғана емес, сонымен бірге қылмыстық іс жүргізу заңын қатаң сақтаумен де қамтамасыз етілетінін білеміз. Бұл үшін, ең алдымен, ҚР ҚПК-нің 113-бабына сәйкес қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын барлық орын алған мән-жайларды жинау, бекіту, зерттеу және бағалау тәртібі туралы ҚР ҚПК-нің 122-125 баптарының талаптарын мүлтіксіз орындау қажет. Бұл ережелердің сот төрелігі үшін маңыздылығын «қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы (22.12.2017 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен көрсетеді.) «1. Қазақстан Республикасы Конституциясының заң мен сот алдында жұрттың бәрінің теңдігі туралы ережелерін негізге ала отырып және соттың заңды күшіне енген үкімінсіз ешкімді де қылмыстық құқық бұзушылық жасауда кінәлі деп тануға және қылмыстық жазаға тартуға болмайтынын ескере отырып, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен ауырлығына, сотталушының қызметтік және қоғамдық жағдайына қарамастан, әрбір қыл-

мыстық іс заңға қатаң сәйкестікте шешілуге тиіс екендігіне соттардың назары аударылсын деп жазылған.

Қылмыстық жаза тағайындау кезінде соттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 52-бабында көрсетілген жаза тағайындаудың жалпы қағидаларын мүлтіксіз сақтауы, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық ауырлығының санатын, қайталанудың болуын және оның түрін, қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатысын, қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде сотталушының қатысу дәрежесін, қылмыстық құқық бұзушылық мақсатына қол жеткізу үшін оның әрекеттерінің мәнін және келтірілген немесе ықтимал зиянның сипаты мен мөлшеріне әсерін, қылмыстық құқық бұзушылықтар, жауапкершілік пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың, осы қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделгеннен неғұрлым жеңіл жаза тағайындау үшін негіздердің болуы маңызды.» [3].

Анықтау, алдын-ала тергеу, прокуратура және сот органдарының тәжірибелік қызметінде контрабанданың дұрыс саралау екі шарттың сақталуымен қамтамасыз етіледі: *біріншіден, жасалған әлеуметтік қауіпті әрекеттің нақты жағдайларын мұқият зерттеу және, екіншіден, жасалған әрекетте осы қылмыс құрамының барлық белгілерін анықтау.* Бірінші шарт көбінесе дәлелдеу процесіне қатысты және контрабанданы саралауды жүзеге асыратын адамдар қызметінің сыртқы қылмыстық іс жүргізу аспектілерін сипаттайды, ал екіншісі - бұл қызметтің ішкі жағын, мәнін көрсетеді және біздің тікелей қарауымыздың мәні болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы тұрғысынан экономикалық контрабанданы саралаудың бүкіл үрдісі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталу сатысынан бастап соттың айыптау үкімінің заңды күшіне енуімен аяқталатын оның бірнеше дәйекті кезеңдерін (сатыларын) сипаттау арқылы қаралуы мүмкін.

Адамның іс-әрекетінде контрабанда құрамының болуын немесе болмауын анықтау үшін құқықтық негіз және жасалған іс-әрекеттің қылмыстық-құқықтық саралаудың те-

ориялық базасы қылмыстың құрамы туралы жалпы ілім болып табылады. Бұл ретте лауазымды адам іс жүргізу құжаттарында контрабанданы саралау үшін елеулі, айрықша, қажетті және жеткілікті болып табылатын қылмыс құрамының осындай белгілерін ғана белгілеуге және заңды түрде бекітуге тиіс. Мынадай талаптарды қанағаттандыратын қасиеттер осындай белгілер болып саналады: 1) іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігін, кінәлілігін және жазаланушылығын айқындайды; 2) оның басқа қылмыстар мен құқық бұзушылықтардан айырмашылығын білдіреді; 3) түсіндіру кезінде заңда тікелей көрсетілген немесе одан белгілі бір түрде туындайтын; 4) басқа белгілерден туынды болып табылмайды; 5) осы түрдегі барлық қылмыстарға тән болуы» [4, 246-б.].

Зерттеу әдістері

Осы ғылыми мақаланы жазу кезінде негізгі ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау), сондай-ақ өзгерістер мен толықтыруларды зерттеудің арнайы әдістері мен тәсілдері (салыстырмалы-құқықтық тану әдістері) қолданылды.

Талқылау

Экономикалық контрабанда құрамының белгілерін белгілеу ерекшеліктерін қарастырайық.

1. Контрабанданы саралау кезінде қылмыс құрамының барлық белгілері бұл әрекетті әлеуметтік қауіптілігі, кінәліге қылмыстық жаза тағайындаған ретінде барлық сипаттайтын мән-жайларды ескеру қажет, сонымен қатар қылмыс құрамының бір белгісінің болмауы қылмысты тереңірек тергеуді бұзады. Сондықтан экономикалық контрабанданың әрбір белгісін осы қылмыс үшін қылмыстық жауаптылықтың барлық шарттарымен бір мезгілде байланыстыру қажет емес. Мысалы, контрабанда құрамының белгісі ретінде адамның ақыл-ойы кінә мен жазаға тікелей байланысты, бірақ әрекеттің әлеуметтік қауіптілігі осы белгімен анықталмайды (себебі ақыл-есі

дұрыс емес адамдар да әлеуметтік қауіпті әрекеттерді орындай алады). Келесі жағынан, қылмыстық әрекетті жасау, мысалы, кедендік шекара арқылы декларациясыз заттарды өткізу әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесін анықтауға әсер етеді, бірақ адамның экономикалық контрабанда жасаудағы кінәсін мүлдем көрсетпейді. Сонымен, экономикалық контрабанда тікелей болған жағдайда, әрекет кінә болмаған кезде жасалады. Осылайша, саралауды жүзеге асыратын адам контрабанда құрамының белгілер жүйесі ғана қоғамдық қауіпті, кінәлілікті және әрекеттің қылмыстық заңсыздығын анықтайтындығына негізделуі керек.

Сондай-ақ, саралау кезінде жасалған әрекеттің кейбір белгілері белгілі бір қарқындылықпен көрінген кезде ғана экономикалық контрабанданың құрамын құрайтынын ескеру қажет. Жасалған әрекетті экономикалық контрабанданың негізгі немесе саралау не тиісінше ерекше саралау құрамы деп тану қылмыс құрамының жекелеген белгілерінің әрекетте көріну қарқындылығының дәрежесіне байланысты болуы мүмкін. ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігі, 3)-тармағына сәйкес іс-әрекеттер кедендік бақылауды жүзеге асыратын тұлғаға күш қолданумен байланысты ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі экономикалық контрабанданың аса сараланған түрі болып танылады, оны жасағаны үшін қылмыстық заңда неғұрлым қатаң жауапкершілік шаралары белгіленген. Алайда, егер экономикалық контрабанда жасау кезінде жол берілген зорлық-зомбылық адамның болмашы қарсылығынан (мысалы, кеден органының лауазымды адамынан тауарларды ұстап қалу немесе тартып алу әрекетінен, ұстап алу кезінде және т.б.) байқалса, экономикалық контрабанда ҚР ҚК 234-бабы 2-бөлігінің 3) тармақшасына сәйкес зорлық-зомбылық белгісі бойынша саралана алмайды. Керісінше, экономикалық контрабанданың басқа белгілері қатаң шекараларға ие және олардың осы қылмыс құрамының түрлері шегінде оның қоғамдық қауіптілік дәрежесін айтарлықтай өзгерте алатын градациялары жоқ (экономикалық контрабанданы жасаған адамның ақыл-ойы, жасы, лау-

азымдық жағдайы, тауарлардың немесе басқа заттардың үлкен көлемі және т.б.). Саралау үрдісінде осы белгілердің не болуы не болмауы белгіленеді (тауарлар ірі мөлшерде не ірі емес мөлшерде өткізіледі; тұлға лауазымды болып табылады не табылмайды және т.б.).

2. Саралау кезінде қылмыс құрамының белгілері экономикалық контрабанданы кеден ісі саласындағы басқа қылмыстардан немесе құқық бұзушылықтардан ажыратуға мүмкіндік береді. Сондықтан, оның саралануының жалпы жағдайларына қатысты барлық белгілері толығымен сәйкес келетін құрамдар жоқ екенін және экономикалық контрабанданы кеден саласындағы кез-келген басқа қылмыс немесе құқық бұзушылық құрамдарынан ерекшелемейтін белгі жоқ екенін атап өткен жөн.

3. Осы қылмысты саралау үрдісінде белгіленуге жататын экономикалық контрабанда құрамының барлық белгілері қылмыстық заңда көрсетілуге не қылмыстық заңды түсіндіру кезінде одан біржақты туындауға тиіс. Контрабанда құрамының мазмұнын қылмыстық заңда тікелей көрсетілген белгілерге (ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің 234-бабында, жалпы бөлігінде немесе баптар жүйесінде) ғана емес, сондай-ақ заңды түсіндіру кезінде белгіленетін «болжанған» белгілерге де сүйене отырып түсіндіруге бола ма деген сұрақтың маңызы зор. Заңдылықты нығайту міндеттері тұрғысынан қылмыстың барлық белгілері қылмыстық заңда көрсетілуі керек.

Алайда, тергеу және сот іс-тәжірибесінде осындай санаттық ұстанымды жүргізу үшін заңның жеткілікті түрде жетілдірілуі қажет. Бірақ бұл барлық жағдайларда бола бермейді, сондықтан контрабанда құрамының «болжанған» белгілерін түсіну сөзсіз. Өз кезегінде, бұл экономикалық контрабанда құрамының белгілерін сот тәжірибесі саласына нақтылау үшін жүгіну қажеттілігіне алып келеді.

Бұл жерде, ең алдымен, ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігінде көзделген экономикалық контрабанда заттары, оларға қатысты кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленбеген заттар (тыйым салынған антиквариат заттары) деп тану жағдайлары бар.

Контрабанда заттарының бұл белгісі құқық қолданушыға қолданыстағы заңнаманы талдау қажеттілігін тікелей көрсетуді қамтитынына қарамастан, сот тәжірибесінде бұл заттар Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы оларды өткізудің заңнамада арнайы қағидалары көзделгеніне қарамастан, ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігінің мәні болып танылады.

Сондай-ақ, сот іс-тәжірибесі саласына ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі заттарының көптеген белгілерін шектеу түсіндіруі де жатады, онсыз контрабанданың осы нысанының заттарын кедендік шекара арқылы бір данада (мысалы, бір мәдени құндылық және т.б.) өткізу кезінде бұл норманы қолдану мүмкін болмайды. ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі нормасы редакциясының ерекшелігі - экономикалық контрабанда құрамы жоғарыда көрсетілген заттардың бірнешеуін кедендік шекара арқылы заңсыз өткізуді ғана қалыптастыра алады. Қылмыстық заңның тура түсіндірілуіне сүйене отырып, кедендік шекара арқылы, айталық, мәдени құндылығы бар бір белгішені заңсыз өткізу бұл қылмыстың құрамын құрмайды. Алайда, тергеу және сот тәжірибесі кедендік шекара арқылы заңсыз өткізілетін заттардың санына қарамастан, осы қылмыс заттарының белгілерін шектеу жолымен және осындай жағдайларды контрабанда деп тану жолымен (ҚР ҚК 234-б.1-б.) әділ жүріп жатыр.

ҚР ҚК 234-б.2-б. 2)-т. көзделген экономикалық контрабандаға қатысты арнайы субъектінің белгілерін түсіндіру де сот тәжірибесінің саласына тікелей жатады. Қылмыстық заңды ұқсастықпен қолдану және осы мақсаттарда пайдалану мүмкін еместігіне байланысты ҚР ҚК 361-бабы, бүгінгі күні аталған белгілерді жалғыз ғана түсіндіру «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік туралы заңнаманы қолдану практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 1997 жылғы 18 шілдедегі № 10 нормативтік қаулысында (20.04.2018 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) келтірілгенін атап өткен жөн [5].

4. Контрабанданы саралау кезінде пайдаланылатын белгілер оның басқа қасиеттерден

туындамайтын, осы қылмыс құрамының басқа белгілерінен шығарылмайтын қасиеттерін сипаттауы тиіс, сондықтан, әрбір ретте, қылмыстық үрдісте белгіленуге тиіс. Бұл құрамның «үнемділігіне», оның нақтылығына қол жеткізеді. Мысалы, объектінің барлық белгілері экономикалық контрабанданың бөлігі бола бермейді, бірақ оларды әрекеттің басқа белгілері мен қылмыс тақырыбының құрамынан шығару қиын емес. Олардың бар болғанын белгілегеннен кейін контрабанда қоғамдық қатынастарға қол сұғады деген деректі де негіздеу қажеттілігі жоққа шығарылады.

Нәтижелер

Алайда, заңнаманың ережелерін, сондай-ақ қалыптасқан сараптамалық, тергеу және сот іс-тәжірибесін назарға алып, осы көзқарасқа қатысты кейбір сын-ескертпелерді айтқым келеді:

Біріншіден, кедендік құн кедендік құнды айқындау әдістерін қолдану жолымен кедендік аумаққа әкелінетін тауарларға қатысты ғана белгіленеді, бұл мамандандырылған сараптаманың қорытындысы негізінде айқындалатын экономикалық контрабанда заттарының құнынан гөрі неғұрлым күрделі құбылыс болып табылады. Тауардың бағасымен қатар, ол экономикалық контрабанда туралы қылмыстық істі тергеу кезінде өте қиын, кейде анықтау мүмкін емес жанама шығыстарды (мысалы, тасымалдау, тиеу және түсіру жұмыстары, кедендік шекарадан өту орнына дейін сақтандыру және т.б.) қамтиды. Мұны біле отырып, кедендік құны негізінде экономикалық контрабанда заттарының құнын есептеудің кез келген әрекеті экономикалық контрабанда туралы қылмыстық істер бойынша дәлелдеу нысанасын қылмыстық сот ісін жүргізу үшін қажетсіз кеңейтуге және оларды тергеу мерзімдерін ұлғайтуға әкелуі мүмкін деп сеніммен айтуға болады;

Екіншіден, тауарлардың кедендік құны тауар бірлігінің соңғы үш жылдағы орташа бағасы негізінде мамандандырылған сараптаманың қорытындысына сәйкес айқындалатын нақты құнынан асатындықтан, оны эко-

номикалық контрабанда туралы қылмыстық іс бойынша белгілеу «шекаралық» құқық бұзушылықтарға қылмыстық қуғын-сүргіннің таралуына әкеп соғады, олар ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігі заттарының құнын айқындаудың қазіргі тәртібі кезінде ҚР ӘҚБтК 29-тарауына сәйкес жазаланады. Бұл тұрғыда оны есептеу тәртібінің өзгеруі теориялық және одан да эмпирикалық негіздеме таба алмайды.

Қылмыстық заңның мәтінін талдай отырып, онда заң шығарушы тек тауарлардың қозғалысын, бірақ экономикалық контрабанданың басқа заттарын емес, құндылық сипаттамасымен шектейтінін байқауға болмайды. Оның тура түсіндірмесі басқа заттардың қозғалысының үлкен мөлшері бағалау категориясы болады деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алайда, шын мәнінде, ҚР ҚК 234-бабы редакциясының атап өтілген ерекшелігі заң техникасының жетілмегендігінің көрінісі ғана болып табылады, олар, бұрын айтып өткендей, қолданыстағы ҚР ҚК-де кездеседі. Осы мән-жайды ескере отырып, егер тауарлардың да, экономикалық контрабанданың өзге де заттарының құны он мың айлық есептік көрсеткіштен асатын өлшемге сәйкес келсе (ҚР ҚК 3-бабының 38-тармағы), оларды өткізу ірі мөлшерде жасалған деп есептелетінін мойындау қажет.

Экономикалық контрабанданың белгілері туралы нақты мәліметтерді анықтаумен қатар, оның саралануы үшін бұл мәліметтерге дұрыс және толық құқықтық баға беру маңызды, бұл іс жүзінде әрдайым бола бермейді. Мұндағы негізгі қиындықтар келесідей.

Бірнеше рет жасалған экономикалық контрабанданың саралануы. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы ҚР ҚК-нің 12-бабымен регламенттеледі, онда ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің бір бабында немесе бабының бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп іс-әрекетті жасау қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы деп танылады. Қылмыс пен қылмыстық теріс қылық өзара бірнеше рет қайталануды құрамайды.

Егер адам бұрын жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін сотталған не заңда

белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған болса, қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше рет жасалған деп танылмайды.

Жалғасатын қылмыстық құқық бұзушылық, яғни бір ниетпен және мақсатпен қамтылатын және тұтастай алғанда бір қылмыстық құқық бұзушылықты құрайтын бірқатар бірдей құқыққа қарсы әрекеттерден тұратын қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше мәрте жасалған деп танылмайды.

Қылмыстардың бірнеше рет жасалуы Қылмыстық кодексте неғұрлым қатаң жазаға әкеп соқтыратын мән-жай ретінде көзделген жағдайларда, адам жасаған қылмыстар қылмыстардың бірнеше рет жасалғаны үшін жазаны көздейтін ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігі бабының тиісті бөлігі бойынша сараланады [6].

Қылмыстық заң осы қылмыстық құқық бұзушылықтың тәуелсіз саралау түрін құрайтын экономикалық контрабанданы бірнеше рет жасағаны үшін жоғары жауапкершілікті көздейді. Экономикалық контрабанданың саралау құрамының белгісі ретінде бірнеше рет жасалудың басқа қылмыстармен салыстырғанда қылмыстық-құқықтық саралаудың ешқандай ерекшелігі болмайды, олардың құрамында алдыңғы қылмыс немесе осыған ұқсас (тән) қылмыс үшін алдыңғы соттылық (арнайы қайталану) пайда болады. Бұл ретте адамның бұрын экономикалық контрабанданың аяқталған құрамын жасағаны (немесе ол үшін сотталғаны) не осы қылмысқа дайындалғаны немесе оқталғаны, сол сияқты оның орындаушысы немесе өзге де сыбайласы (айдап салушы, көмектесуші, ұйымдастырушы, басшы) болып табылғаны да маңызды емес. Осы жағдайларға қарамастан, бірнеше рет жасалған экономикалық контрабанда ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігі, 1-тармағына сәйкес сараланады.

Жоғарыда келтірілген пікірлерді олардың қылмыстық құқықтың жалпы бөлігінің мәселелеріне қатысты іргелі теориялық ережелерге сәйкестігі тұрғысынан жоққа шығармай, біз әлі де қайталанатын экономикалық контрабанда мен жалғасатын қылмыстың барлық саралау мәселелерін дұрыс шешу үшін субъективті критерийдің жеткіліктілігіне күмән-

дануға мүмкіндік береміз. Бұл жерде, атап айтқанда, экономикалық контрабанданың әртүрлі, бір ниетпен біріктірілген қылмыстық әрекеттердің сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесінде бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленетін жағдайларын саралау мәселелері қарастырылады. Мысалы, экономикалық контрабанданың бір көрінісін қылмыстың жалпы субъектісі болып табылатын адам жасаған кезде, ал екіншісін сол адам жасаған, бірақ арнайы субъектінің белгілері бар. Біз бұл мән-жайларда жалғаса беретін біртұтас қылмыс - лауазымды адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған экономикалық контрабанда туралы емес, бірнеше рет қайталану белгісін ескере отырып, ҚР ҚК-нің 234-бабы 2-бөлігінің 1 және 2-тармақтары бойынша саралау қажет бір-бірінен өзгеше екі дербес қылмыстық іс-әрекет жасау туралы сөз болуға тиіс деп ойлаймыз.

Осыған сүйене отырып, экономикалық контрабанданың бір ниетпен біріктірілген, сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесінде айтарлықтай ерекшеленетін бірнеше актілері тәуелсіз қылмыс ретінде қарастырылуы және қайталану белгісін ескере отырып саралануы керек деген қорытынды жасауға болады. Өзге жағдайда әрекет бірыңғай жалғасатын қылмыс ретінде сараланады.

Айта кету керек, бірнеше рет жасалған экономикалық контрабанда тергеу және сот іс-тәжірибесінде өте сирек кездеседі, егер кінәлі алғашқы бірдей қылмыс үшін сотталмаса. Алайда, бұл экономикалық контрабанданың мұндай көріністері іс жүзінде аз болғандықтан, бұл белгі «өміршең емес» дегенді білдірмейді.

ҚР ҚК 234-б. 2-б. 1-т. бойынша қылмыстық жауаптылыққа контрабандашыларды тартудың елеусіз пайызы (біздің деректеріміз бойынша 2%-дан сәл астам) адамның бұрын Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы экономикалық контрабанда заттарын заттай дәлелдемелер, куәлар және осы орын ауыстырулары болмаған кезде осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудың бұрынғы фактілерін анықтау мен дәлелдеудің тым күрделілігімен түсіндіріледі. Бұл мән-жайлармен осы қылмысты жасаудың тір-

келген фактілерінің жалпы санында бірнеше рет жасалған экономикалық контрабанданың шамалы үлес салмағы байланысты.

Адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған экономикалық контрабанданың саралануы. Экономикалық контрабанданың бұл түрі лауазымды адамдар жасаған қылмыстың басқа түрлерімен салыстырғанда жоғары кідіріске ие. Қалай болғанда да, біз зерттеген тергеу және сот іс-тәжірибесінде өте сирек кездеседі. Бұл, ең алдымен, осы қылмыстық әрекетті жасау мен дәлелдеудің нақты ерекшеліктерімен түсіндіріледі, оның іздерін қарапайым операциялық және процедуралық құралдармен анықтау және бекіту мүмкін емес. Сонымен қатар, мұндай жағдайларда лауазымды тұлғалардың өздері кедендік шекара арқылы заттарды өткізуге тікелей сирек қатысады, сондықтан экономикалық контрабанда туралы қылмыстық іс бойынша нақты кінәлілерді анықтау мүмкін емес.

Экономикалық контрабанданың саралану ерекшеліктерін талдау контекстінде контрабандалық заттарды кедендік шекара арқылы заңсыз өткізу лауазымды теріс пайдаланудың тікелей және қажетті салдары болып табылуға тиіс екенін атап өту маңызды: оған жол бермей, кінәлі адам қылмыстық құқық бұзушылық жасай алмайтын немесе кез келген жағдайда оған қол сұға алмайтын еді. Тиісті белгі лауазымды адам қылмыс жасау үшін істің мән-жайларына немесе өз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін түсінбейтін басқа себептерге байланысты басқа адамдарды пайдаланған кезде де орын алады. Мұндай жағдайларда лауазымды тұлғаның кедендік шекара арқылы заттарды өткізуге тікелей қатысуы міндетті болып табымайды. Бұл жерде қылмыстық жауапкершілікке тартудың жеткілікті шарты лауазымды тұлғаның басқа адамдардың тікелей контрабанда жасауына мүмкіндік беретін әрекеттерді орындауы не орындамауы болып табылады [7].

«Контрабанда үшін қылмыстық жауаптылық туралы заңнаманы қолдану практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 1997 жылғы 18 шілдедегі № 10 нормативтік қаулысы (20.04.2018 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулар-

мен) көрсетіп отырғандай, осындай адамдардың өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған контрабандасы Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық заңның баптары бойынша қосымша саралауды талап етпейді.

Өзінің қызмет бабын пайдалана отырып контрабанда жасаған, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген не оларға теңестірілген өзге де адамдар жалпы негіздерде, яғни лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық заңның қолданылуға жататын нормасында және ҚК-нің контрабанда туралы бабының тиісті бөлігінде көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша осы саралау белгісіне сілтемесіз жауаптылықта болады [8].

Қалған жағдайларда контрабандашыларға өзінің қызмет бабын пайдалана отырып, олардың тауарларды кедендік шекара арқылы заңсыз өткізуіне қандай да бір жәрдем көрсететін, бірақ қылмыстың объективті жағын орындауға қатыспайтын лауазымды адам контрабанда жасауға қатысқаны және ол жасаған тиісті лауазымдық қылмыс үшін жауаптылыққа жатады [9]. Мысалы, лауазымды тұлға пара үшін экономикалық контрабанданы өткізіп алған жағдайда, ол пара алғаны және экономикалық контрабанда жасауға көмектескені үшін жауаптылықта болуға тиіс.

Шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын тұлғаға күш қолданып экономикалық контрабанданың саралануы. Шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын адамға күш қолданумен экономикалық контрабанданың саралануы формальды-материалдық құрам деп аталатын қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатады. Оның қоғамдық қауіптілігі, экономикалық контрабанданың басқа түрлеріне қарағанда, қылмыстық әрекетті жасауда ғана емес, сонымен бірге қылмыстық құқық бұзушылық объектісіне келтірілген зиян келтірілген салдарларда да жүзеге асырылады.

Заң бойынша зорлық-зомбылықпен экономикалық контрабандадан зардап шеккендер -

шекаралық және кедендік бақылауды жүзеге асыратын тұлғалар, яғни шекара немесе кеден органдарының лауазымды тұлғалары. Бұл ретте оларды жәбірленуші деп тану үшін шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыру бойынша өзінің қызметтік міндеттерін орындау кезінде шекара немесе кеден органының лауазымды адамына зорлық-зомбылық қолданылғанын және шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыру осы міндеттердің қатарына кіргенін анықтау маңызды. Егер зорлық-зомбылық шекара немесе кеден органдарының лауазымды адамына осы міндеттерді орындауға байланысты болмаса (мысалы, жұмыс уақытынан тыс мезгілде экономикалық контрабанда жасауға кедергі жасау әрекеті кезінде) не оларды орындау лауазымды адамның құзыретіне кірмесе, жасалған әрекет экономикалық контрабанда қылмыстарының және ҚР ҚК-нің жеке адамға қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік туралы басқа баптарының үйлесімділігі не басқару тәртібі бойынша сараланады.

Егер қылмысты ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда немесе заңсыз әскерилендірілген құралым жасаса, ол қылмыстық топ жасаған қылмыс деп танылады.

Қылмыстық топты құрған не оған басшылық жасаған адам осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда қылмыстық топты ұйымдастырғаны және оған басшылық жасағаны үшін, сондай-ақ қылмыстық топ жасаған барлық қылмыстар, егер олар оның пиғылымен қамтылса, қылмыстық жауаптылыққа жатады.

Қылмыстық топтың басқа қатысушылары осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда оған қатысқаны үшін, сондай-ақ оларды дайындауға немесе жасауға қатысқан қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықта болады [6].

Экономикалық контрабанданың ерекше саралаушы белгісі ретінде «алдын ала сөз бай-

ласқан адамдар тобы» немесе «қылмыстық топ» ерекше сыртқы және ішкі ерекшеліктермен сипатталады.

Қылмыстық топ деп басшының болуын, бір немесе бірнеше қылмысты мұқият жоспарлауды, қылмыстық рөлдерді алдын ала бөлу-ді, сыбайластарды іріктеу мен жалдауды, қылмысты, оның заттары мен іздерін жасыру жөніндегі шараларды қамтамасыз етуді түсіну керек [10]. Тұрақтылық сонымен қатар топ мүшелерінің ұзақ уақыт бойы бір немесе бірнеше қылмыс (бірдей - контрабанда да, гетерогенді де) жасауға алдын-ала келісімін, қатысушылар арасында тұрақты байланыстардың болуын, сондай-ақ қылмыстық әрекеттің нақты әдістерін қамтиды.

Сонымен қатар, қылмыстық заңнама қылмыстық топқа немесе қоғамдастыққа қатысушылардың экономикалық контрабанда жасағаны үшін жауапкершілігін олардың неғұрлым белсенді қатысушыларының (жасаушылардың, басшылардың және т.б.) қызметі оларға ҚР ҚК 234-бабы 3-бөлігінің 2-тармағының санкциясы шегінде жаза тағайындау кезінде ауырлататын мән-жай ретінде бағалануы мүмкін болатындай етіп саралауға мүмкіндік береді.

Тиісті белгілер болған кезде экономикалық контрабандамен айналысу үшін қылмыстық топ немесе қылмыстық қоғамдастық құру, сол сияқты оларға қатысу ҚР ҚК-нің арнайы нормаларында көзделген қылмыстардың дербес құрамдарын құрайтындықтан, қылмыстық топ жасаған экономикалық контрабанданы қылмыстық-құқықтық бағалау кезінде жасалған әрекетті ҚР ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2-тармағында және ҚР ҚК-нің 263 немесе 268-баптарында көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша саралау мүмкіндігін әрдайым зерттеу қажет.

Қорытынды

Қылмыстық құқықбұзушылықты саралау мәселесі – қылмыстық құқықтағы теориялық қана емес, сонымен бірге тәжірибелік тұрғыдан да неғұрлым күрделі және маңызды мәселелердің бірі, өйткені экономикалық контра-

банда қылмыстарын саралау тиімділігі және қылмыстық заңды дұрыс қолдану және қайсыбір әрекеттің қалай сараланатынына байланысты.

Жоғарыда айтылған мәліметтерді талдай отырып, ғылыми мақалада көрсетілген эко-

номикалық контрабанданы саралау кезінде теория мен тәжірибені ұштастыра отырып және бұл қылмыстардың, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне төнген үлкен қауіпі бар екенін ұғынып, терең мән бере отырып дұрыс саралағанымыз абзал.

Әдебиеттер тізімі

1. Герцензон А.А. Квалификация преступления. - М., 1947. - С. 4.
2. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - С. 315.
3. «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы. (22.12.2017 ж. жағдайдағы өзгерістер мен толықтырулар бойынша). [Электрон. ресурс] – URL: <http://sud.gov.kz/rus/> (қаралған күні: 15.12.2021).
4. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - С. 315.
5. Володько Н.В. Ответственность за контрабанду по советскому праву. - Киев, 1978. С. 94.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. [Электрон. ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz> (қаралған күні: 15.12.2021).
7. Кузнецов А.П. Ответственность за таможенные преступления. - С. 50-51.
8. «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 жылғы 18 шілде N 10 нормативтік қаулысы. (20.04.2018 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). [Электрон. ресурс] - URL: <http://sud.gov.kz/rus/> (қаралған күні: 15.12.2021).
9. Такая позиция высказана в юридической литературе Б.В. Волженкиным и получила поддержку в письме ГТК РФ № 03-43/ 13487 от 21 сентября 1995 г (см.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. - М., 1996. - С. 316.
10. Котелевец О.А. Уголовно-правовое толкование основных понятий организованной преступности //Сборник Северный Кавказ: борьба с преступностью. - С.64-73.

Ж.Д. Сеилханов

Академия «Bolashaq», Караганда, Қазақстан

Проблемы теории и практики квалификации экономической контрабанды

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы квалификации экономической контрабанды. Анализируются теоретические и практические пробелы в понятийном аппарате данного преступления. Проведено исследование в области правовой регламентации незаконного перемещения товаров и иных предметов через таможенную границу.

В статье раскрыты основные особенности проблем квалификации преступления, предусмотренного ст. 234 УК РК. Вместе с тем, изучая вопросы теории и практики квалификации экономической контрабанды, мы затронем тот факт, что ее правильная квалификация обеспечивается не только применением уголовно-правовых норм, но и строгим соблюдением уголовно-процессуального закона.

В статье отражаются некоторые критические замечания, касающиеся данной точки зрения, принимаемая во внимание особенности установления признаков состава экономической контрабанды и положения законодательства, а также сложившуюся экспертную, следственную и судебную практику.

В заключение авторами предложены пути решения исследованных проблем.

Ключевые слова: квалификация преступления, экономическая контрабанда, преступная группа, преступность, состав преступления, таможня, судебная практика.

Zh.D. Seilkhanov

Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan

Problems of theory and practice of qualification of economic smuggling

Abstract. The article discusses the problems of qualification of economic smuggling. The article analyzes theoretical and practical gaps in the conceptual apparatus of this crime. The author conducted a study in the field of legal regulation of illegal movement of goods and other items across the customs border.

The article reveals the main features of such problems of qualification of a crime under Article 234 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

At the same time, the article highlights the fact that its correct qualification is ensured not only by the application of criminal law norms but also by strict compliance with the criminal procedure law studying the theory and practice of the qualification of economic smuggling.

The article considers some critical remarks concerning this point of view, taking into account the peculiarities of establishing the signs of the composition of economic smuggling and the provisions of the legislation, as well as the established expert, investigative and judicial practice.

In conclusion, the authors propose ways to solve the studied problems.

Keywords: qualification of a crime, economic smuggling, criminal group, crime, corpus delicti, customs, judicial practice.

References

1. Gercenzon A.A. Kvalifikaciya prestupleniya. - M., 1947. - 4 s.
2. Kudryavcev V N. Obshchaya teoriya kvalifikacii prestuplenij. - 315 s.
3. «Qylmystyq zhaza tarajyndaudyń kejbir maseleleri turaly» Qazaqstan Respublikasy ZHogary Sotynuń 2015 zhylry 25 mausymdary № 4 normativtik qaulysy. (22.12.2017zh. zhardajdary ozgerister men tolyqtyrular bojnsha) // [Electronic resource] <http://sud.gov.kz/rus/> (Accessed: 15.12.2021).
4. Kudryavcev V N. Obshchaya teoriya kvalifikacii prestuplenij. – 315 s.
5. Volod'ko N.V. Otvetstvennost' za kontrabandu po sovetskomu pravu.- Kiev, 1978. – 94 s.
6. Qazaqstan Respublikasynuń qylmystyq kodeksi 2014 zhylry 3 shildedegi № 226-V QRZ. // [Electronic resource] <http://adilet.zan.kz> (Accessed:15.12.2021).
7. Kuznecov A.P. Otvetstvennost' za tamozhennye prestupleniya. - 50-51 s.
8. «Kontrabanda yshin qylmystyq zhauapkershilik zhonindegi zhandardy qoldanu tazhiribesi turaly» Qazaqstan Respublikasy ZHogary Sotynuń 1997 zhylry 18 shilde N 10 normativtik qaulysy. (20.04.2018 zh. zhardaj bojnsha ozgeristermen zhane tolyqtyrularmen)// [Electronic resource] <http://sud.gov.kz/rus/> (Accessed:: 15.12.2021).
9. Takaya poziciya vyskazana v yuridicheskoy literature B.V. Volzhenkinym i poluchila pod-derzhku v pis'me GTK RF № 03-43/ 13487 ot 21 sentyabrya 1995 g (sm.: Kommentarij k Ugo-lovnomu kodeksu Rossijskoj Federacii. – M., 1996. – 316 s.
10. Kotelevce O.A. Ugolovno-pravovoe tolkovanie osnovnyh ponyatij organizovannoj prestupnosti// Sbornik Severnyj Kavkaz: bor'ba s prestupnost'yu. - 64-73 s.

Автор туралы мәлімет:

Сеилханов Ж.Д. – докторант PhD, «Bolashaq» академиясы, Ерубайева көш., 16, Қарағанды, Қазақстан.

Seilkhanov Zh.D. – Ph.D. student, Bolashaq Academy, 16 Yerubayeva str., Karaganda, Kazakhstan.